

LIETUVIŲ KALBOS LEKSINIAI STATYVAI

LAIMUTĖ SERVAITĖ

Šiame darbe nagrinėjami lietuvių kalbos būsenos veiksmažodžiai, toliau vadinami leksiniais statyvais, jų reikšmės, semantinės ir sintaksinės savybės. Terminas „leksiniai statyvai“ būsenos veiksmažodžiams pavadinti pasirinktas, akcentuojant būsenos reikšmės perteikimą leksinėmis priemonėmis (plg. terminus „leksiniai kauzatyvai“, „leksiniai konversyvai“) ir prisitaikant prie tarptautinės lingvistinės terminologijos (plg. anglų *stative*, vokiečių *Stativ* ir pan.).

Pasirinkę leksinius statyvus nagrinėjimo objektu, susiduriame su jų apibrėžimo problema. Dabartinėje lingvistikoje priimta skirti tris pagrindinius veiksmažodžio reikšmių tipus ir atitinkamai tris semantines veiksmažodžių klases: veiksmo, proceso ir būsenos. Tokią veiksmažodžio reikšmių klasifikaciją pateikia sintaksinės semantikos atstovas V. Čeifas. Jis skiria 1) būsenos veiksmažodžius, arba statyvus, pasakančius, kokioje padėtyje yra ar kokią būseną patiria sakinio veiksnio referentas, pvz., *The wood is dry* 'Malkos yra sausos'; 2) proceso veiksmažodžius, arba inchoatyvus, parodančius veiksnio referento būsenos kitimą, pvz., *The wood is drying* 'Malkos džiūsta'; 3) veiksmo veiksmažodžius, parodančius veiksnio referento veiklą arba veiksmą, pvz., *Michael dries the wood* 'Maiklas džioviną malkas' [Чейф, 1975, c. 116–118]. Šioje klasifikacijoje stabilią būseną įvardijantys veiksmažodžiai atribojami, priešpriešinant juos dinamiškiems procesą (kitimą, vykstantį be sąmoningo aktyvaus veikėjo įsikišimo) ir veiksmą (kitimą, kauzuojamą aktyvaus veikėjo gamtos jėgos) įvardijantiems veiksmažodžiams.

Veiksmažodžio apibūdinimas įvairių kalbų tradicinėse gramatikose skiriasi nuo šitokios veiksmažodžio reikšmių klasifikacijos. Veiksmažodžiu laikomas žodis (arba kalbos dalis), reiškiantis veiksmą [plg. LKG, 1971, p. 3; Jakaitienė ir kt., 1976, p. 105; Paulauskienė, 1971, p. 208] arba veiksmą ir būseną [plg. Щерба, 1957, c. 127; Бархударов, 1963, c. 129; Gordon, 1974, p. 334; Palmer, 1969, p. 97]. Procesas tradicinėje gramatikoje suvokiamas kaip tęstumas laike, būdingas tiek veiksmui, tiek būsenai. Tokia veiksmažodžio reikšmių samprata diktuoja savus kriterijus būsenos veiksmažodžių nustatymui.

Trumpai apžvelgsime lietuvių kalbotyros darbus, kuriuose aptariami būsenos veiksmažodžiai ir jų nustatymo principai.

Būsenos ir veiksmo reikšmių opoziciją aprašė jau J. Jablonskis 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatikoje“. Veiksmažodžiais, arba veiksmininkais, čia vadinami žodžiai, „kurie reiškia daikto veiksmą (actio), pvz., *dirbu, nešu, rašau*, arba stovį (status), pvz., *drebu, sėdžiu, guliu*“ [Jablonskis, 1957, p. 97]. Sprendžiant iš pavyzdžių, J. Jablonskis skyrė būsenos veiksmažodžius ir priešpriešino juos veiksmo veiksmažodžiams, vadovaudamasis veiksmo atlikėjo sąmoningumo, valingumo, aktyvumo buvimu ar nebuvimu.

A. Paulauskienė taip pat skiria dvi bendriausias veiksmažodžio reikšmes: aktyvaus veiksmo ir savaiminės būsenos. Aktyviais vadinami veiksmai, priklausantys nuo subjekto valios ir pastangų, kuriais siekiama sąmoningai paveikti aplinką, vienaip ar kitaip su ja santykiuoti, pvz., *dirbti, eiti, auginti*... Savaiminės būsenos, pvz., *augti, senti, sirgti, spindėti*... nuo subjekto valios ir pastangų nepriklauso.

Tiek J. Jablonskis, tiek A. Paulauskienė veikėjo valios ir pastangų nebuvimo kriterijaus pagrindu į vieną grupę sujungia stabilios būsenos veiksmažodžius *sirgti, spindėti, gulėti* ir dinamiško proceso veiksmažodžius, arba inchoatyvus, – tokius kaip *augti* ‘dėl gyvybinių procesų poveikio iš mažesnio darytis didesniai’ [DLKŽ, 1972, p. 62], *senti* ‘darytis senam’ [DLKŽ, 1972, p. 693] ir t. t.

Artimesnė V. Čefio pateiktai veiksmažodžio reikšmių sistemai yra, matyt, A. Valeckienės klasifikacija. Autorė skiria keturias reikšmines veiksmažodžių klases: 1) aktyvaus veiksmo: *malti, nešti, pirkti*..., 2) būsenos: *gulėti, sėdėti, kabėti*..., 3) savaiminio bei pasyvaus veiksmo: *gaišti* (laiką), *garuoti, lyti*..., 4) perėjimo iš vienos būsenos į kitą: *akti, dilti, linkti*... [LKG, 1971, p. 7]. Matom, kad A. Valeckienė jau skiria būsenos ir būsenos kitimo veiksmažodžius kaip atskiras reikšmines klases.

Minėtos veiksmažodžio reikšmių klasifikacijos remiasi semantiniais kriterijais. Kitaip šią problemą sprendžia A. Jakulienė – veiksmažodžio reikšmių klasifikaciją sieja su veiksmažodžių morfologine struktūra. Jos nuomone, būseną (*miegoti, tįsoti, tupėti, spindėti*) dažniausiai reiškia priesaginiai veiksmažodžiai [Jakulienė, 1974, p. 17]. Apskaičiuota, kad tik penktadalis visų „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ užfiksuotų statyvų neturi priesagų (plg. *geisti, gerbti, jausti, mausti*...); tačiau yra labai daug priesaginių veiksmažodžių, kurie reiškia veiksmą (*lydėti, draskyti, riaumoti*...) arba procesą (*didėti, gražėti, stiprėti*...).

Čia galima pažymėti, kad iš tikrųjų esama kalbų, kuriose būsenos veiksmažodžiai turi savitą morfologinę struktūrą. Tokios yra, pvz., iberų-kaukaziečių kalbos, bent jau kartvelų ir abchazų-adygų grupės [žr. Маслов, 1978, c. 11; Порана, 1966, c. 101]. Adygejų kalboje būsenos, arba statiniai, veiksmažodžiai skiriasi nuo veiksmo, arba dinamių, specifine asmenavimo paradigma ir prefikso ə, būdingo tik dinamių veiksmažodžių esamųjų laikų grupės formoms, neturėjimu. Šio tipo kalbų nėra daug.

Kur kas daugiau tų kalbų, kur būsenos veiksmažodžiai, kaip ir lietuviškieji statyvai, neturi specifinės morfologinės struktūros – anglų, vokiečių, rusų, lenkų ir kt. Įvairiose kalbose ieškota formalių kriterijų būsenos veiksmažodžiams nustatyti. Pvz., anglų kalboje Dž. Lakovas [Lakoff, 1966], kurį cituoja ir koregoja Č. Filmoras [Fillmore, 1968], D. Ly [Lee, 1973], V. Kukas [Cook, 1979] ir kt., skiria būsenos (stative) veiksmažodžius, remdamasis jų sintaksiniais ir distribuciniais ypatumais. Pagrindiniu anglų kalbos statyvų nustatymo kriterijumi Dž. Lakovas ir kiti anglų gramatikai laiko negalėjimą juos pavartoti eigos laikų (the Continuous tenses) grupės formomis, pvz., **Max is knowing the answer* 'Maksas yra žinantis atsakymą'. Šis požymis laikomas tipiškiausia anglų kalbos statyvų savybe. Eigos laikais reiškiamas dinamiškas, konkrečiu laiko momentu vykstantis veiksmas; svarbus eigos laikų reikšmės komponentas – laikinumas, ribota veiksmo trukmė. Tokia eigos laikų reikšmė nesuderinama su stabilia, tolygia, iš esmės laiku neapribota būseną.

Kiti anglų kalbos statyvų ypatumai yra tokie: jie nevartojami a) liepiamosios nuosakos formose, pvz., **Know the answer!* 'Žinok atsakymą!'; b) su tokiais prievaisiais kaip *carefully* 'rūpestingai', *reluctantly* 'nenoriai', *enthusiastically* 'entuziastingai' ir pan., pvz., **Max reluctantly knew the answer* 'Maksas nenoriai žinojo atsakymą'; c) po veiksmažodžių *remind* 'priminti', *persuade* 'įtikinti', *make* 'priversti' ir pan., pvz., **I persuaded Max to know the answer* 'Aš įtikinau Maksą žinoti atsakymą'; d) su žodžių grupe *for somebody's sake* 'kieno nors labui, naudai', pvz., **Max knew the answer for my sake* 'Maksas žinojo atsakymą mano labui'.

Dž. Lakovas kuria savo teoriją, remdamasis vieno pasyvaus suvokimo statyvo *to know* 'žinoti' vartojimo ypatumais; kiti jo teoriją citavę ar koregavę autoriai tik pakartoja Dž. Lakovo pavyzdžius. Skurdi faktinė medžiaga, kurios pagrindu kuriama teorija, lemia šios teorijos ribotumą; ji negali būti taikoma net visų anglų kalbos statyvų diagnozavimui (pvz., statyvų, kurių veiksnio referentas yra daiktas, ne asmuo).

Universaliausiai įvairių kalbų leksinių statyvų diagnozavimui taikytini vadinamosios „linksnių gramatikos“ (Case Grammar) principai. Šios gramatikos teoretikai Č. Filmoras, V. Kukas ir kt., nustatydami būsenos veiksmažodžius, vadovaujasi sintaksiniu-semantiniu kriterijumi – veiksmažodžio valentingumu ir valentingumo determinuotų veiksmažodžio „palydovų“ kokybe. (Veiksmažodžio valentingumu laikoma jo reikšmės lemiama savybė turėti tam tikrą skaičių vietų, kurias konkrečiame kalbos lygmenyje užima būtinieji arba fakultatyvieji „palydovai“; vietos – veiksmažodžio jungimosi galimybės, išplaukiančios iš jo reikšmės, „palydovai“ – apibrėžtos semantikos žodžių tam tikros formos arba jų ekvivalentai [žr. Sližienė, 1980, p. 93]). Veiksmažodžių „palydovų“ semantinius vaidmenis (aktyvus veiksmo atlikėjas, pasyvus būsenos turėtojas, nuosavy-

bės objektas ir pan.) jie vadina „giliaisiais¹ linksniais“, iš čia ir teorijos pavadinimas – „linksnių gramatika“. Veiksmo veiksmažodžiais „linksnių gramatikoje“ vadinami tokie, greta kurių veiksnio pozicijoje esąs daiktavardis arba jo ekvivalentas įvardija asmenį – potencialų aktyvaus veiksmo iniciatorių, atlikėją; greta būsenos veiksmažodžių veiksnio pozicijoje esąs daiktavardis ar jo ekvivalentas įvardija asmenį ar daiktą – būsenos poveikio objektą, būsenos turėtoją [Fillmore, 1968, p. 24; Cook, 1972, p. 17; Сильницкий, 1974, с. 4; Чейф, 1975, с. 117].

Dar galima paminėti Dž. Milerio [Miller, 1970] metodiką, kuria remdamasis, autorius rusų kalbos būsenos veiksmažodžius skiria į tikruosius statyvus (stative verbs) ir statinius veiksmažodžius (static verbs). (Autorius nenurodo, kokiais kriterijais remdamasis jis nustato būsenos veiksmažodžius apskritai.) Svarbiausia statyvų ypatybė, Dž. Milerio nuomone, yra sakinių su šiais veiksmažodžiais sugebėjimas transformuotis, kintant daiktavardžio ar jo ekvivalento veiksnio pozicijoje morfologinei raiškos formai iš vardininko į naudininką ir atitinkamai kintant veiksmažodžio formai, pvz., *Он понимает теорию – теория ему понятна, я думаю – мне думается; он владеет домом – ему принадлежит дом*. Skirtingai nuo statyvų, statiniai veiksmažodžiai tokie kaip *стоять, лежать, сидеть*, taip pat įvardijantys būsenas, negali būti transformuoti šiuo būdu. (Čia Dž. Mileris ne visai teisingas: jo pacituotų statinių veiksmažodžių transformacijos *мне не сидится, не лежится* galimos, nors retos.) Taigi pagrindiniu statyvų nustatymo kriterijumi Dž. Mileris laiko konversinę transformaciją². Šio tipo transformacijos būdingos ir kai kuriems lietuvių kalbos statyvams, pvz., *aš turiu – man priklauso; aš žaviuosi... – mane žavi..., aš suprantu... – man suprantama...*, bet toli gražu ne visiems (plg. *aš tūnau – *man tūnosi, aš abejoju – *man abejojasi* ir pan.), o tik atskiriems psichinę ir mentalinę būseną bei statinius santykius įvardijantiems statyvams.

Pabandę taikyti įvairius kriterijus lietuvių kalbos statyvams nustatyti, turime konstatuoti, kad semantinis (reikšminis) kriterijus šiam tikslui tinka labiausiai. Prieš aprašydami lietuvių kalbos leksinius statyvus, jų reikšmes, semantinę ir sintaksinę struktūrą, paaiškinsime analizuojamos medžiagos atrankos principus ir apibrėšime analizės vienetą.

Analizuojami leksiniai statyvai (apie 800 vienetų) ištaisai išrinkti iš „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ [DLKŽ, 1971]. Analizės vienetu laikoma viena konkreti veiksmažodžio reikšmė su jos sąlygotu valentingumu, vadinama leksema. Kadangi nepavyko rasti formalių kriterijų leksiniams statyvams nustatyti, juos atrinkome, vadovaudamiesi iš dalies žodyninėmis definicijomis, kurių struktūrinis pagrindas yra

¹ Kalba „linksnių gramatikoje“ suprantama kaip dviejų lygmenų – giliojo, arba turinio, ir paviršiaus sintaksinio (terminas J. D. Apresiano), arba raiškos (terminas N. Sližienės), vienovė.

² Konversinę transformaciją suprantame kaip leksemų sintaksinį pozicijų pakeitimą sakinyje [žr. Geniušienė, 1977, p. 63].

veiksmažodžiai „būti“ (abstrakčiausias būseną reiškiantis veiksmažodis) ir „turėti“ (abstrakčiausias statinius santykius reiškiantis veiksmažodis), pvz., *lindėti* ‘kur nors įsilindus būti’ [DLKŽ, 1972, p. 371], *kainuoti* ‘turėti vertę, kainą’ [DLKŽ, 1972, p. 274], o iš dalies – intuicija, suvokdami tais veiksmažodžiais įvardintą būseną kaip stabilią, be vidinio judėjimo, vystymosi, tolygią ir nenutrūkstamą, iš esmės neribotą laike.

Visus išrinktus leksinius statyvus galime suskirstyti į leksines-semantines grupes pagal du tarpusavyje susijusius požymius: 1) bendrą aiškinimo formulę ir 2) bendrą semantinę struktūrą. Semantinę struktūrą suprantame kaip jų „palydovų“, arba aktantų, semantinių vaidmenų visumą, nustatomą turinio lygmenyje, o sintaksinę struktūrą – kaip semantinės struktūros realizaciją kalbos raiškos lygmenyje tam tikromis sakinio dalimis. Semantinių vaidmenų terminus perėmėme iš J. D. Apresiano [Апресян, 1974, с. 125] ir V. Kuko [Cook, 1979, p. 12], pritaikydami prie analizuojamos medžiagos ypatumų. Darbe panaudoti šie terminai: 1) *patientas* (Pt) – a) pasyvus būsenos turėtojas, b) nuosavybės objektas; 2) *eksperientas* (Exp) – psichinės arba mentalinės būsenos turėtojas; 3) *beneficiantas* (Ben) – kam priklauso nuosavybės objektas; 4) *turinys* (Cont) – psichinės ar mentalinės būsenos turinys; 5) *vieta* (Loc) – objekto padėties erdvėje vieta.

Remdamiesi aiškinimo formulės ir semantinės struktūros bendrumu, leksinius statyvus suskirstėme į šešias leksines-semantines grupes: 1) buvimo kur; 2) buvimo būdo arba padėties; 3) fizinės būsenos; 4) psichinės būsenos; 5) mentalinės būsenos; 6) statinių santykių. Kiekvieną leksinę-semantinę grupę sudaro smulkesnės leksinės grupelės, jungiančios veiksmažodžius su bendrais leksinės reikšmės komponentais. Pvz., santykių leksinių statyvų grupę sudaro a) posesyvinių (turėjimo) santykių statyvai *turėti, priklausyti, dėvėti...*, b) erdvinį santykių statyvai *dengti, supti, gauti...*, c) ekvivalentiškumo statyvai *atitikti, prilygti, sutapti...*, d) reikmės statyvai *reikti, reikalauti, privalėti...*, e) tikimo statyvai *derėti, tikti, pritikti...* Čia apsiribosime šešių stambiausiųjų leksinių-semantinių grupių analize.

Pirmąją leksinę-semantinę grupę sudaro buvimo (kur) leksiniai statyvai, kurių bendra aiškinimo formulė „*x yra kur*“: *būti* (sakinyje „*knygos yra spintoje*“) ‘turėti užėmus kur vietą’; *grimzdėti, lindėti, mirkti, mirksoti, slypėti, skendėti, spūdėti, tilžti: Ten buvo kalvė. Trobelėje slypi kažkas. Laivas spūdėjo ledinių luitų šarve. Laukai vandenyje mirkso. Tilžta kūdroje statinė.*

Šios grupės leksinių statyvų aiškinimo formulė implikuoja jų bivalentiškumą, t. y. kiekvienas šios grupės veiksmažodis žymi situaciją, kurioje dalyvauja du aktantai: 1) kas yra statyvu išreišktoje būsenoje = *patientas* (Pt) ir 2) būsenos vieta (Loc). Semantinė šios grupės statyvų struktūra [Pt, Loc]. Paviršiaus, arba raiškos, lygmenyje *patientas* realizuojamas kaip sakinio veiksnys, išreiškiamas daiktavardžio ar įvardžio vardininku, o vieta – kaip vietos aplinkybė, reiškiamą daikta-

vardžio vietininku (*trobėlėje*), prielinksnine žodžių grupe (*už upės*) arba prieveiksmiu (*ten*).

Antrosios grupės – buvimo būdo, arba padėties, leksiniai statyvai, apibūdinantys asmens ar daikto padėtį, turi bendrą aiškinimo formulę „*x yra kokioje padėtyje*“: *stovėti* (sakinyje „*ko stovi, sėskis*“) ‘būti stačiam, statmenoje padėtyje’; *svyroti* ‘būti pasvirusiam’, *pūpsoti, sėdėti, gulėti, kyšoti, plampsooti, gunksoti, kabėti, dūluoti: Piemuo guli ant pilvo. Kišenė pūpsa prikimšta. Tik plampso vietą užėmęs. Sena svirtis svyro. Bala telkšo.*

Šios grupės leksiniai statyvai – monovalenčiai. Jie turi vieną būtinąjį aktantą – būsenos turėtoją (Pt), kuris raiškos lygmenyje realizuojamas kaip sakinio veiksnys ir reiškiamas daiktavardžio (ar įvardžio) vardininku. Kadangi visi šios grupės statyvai gali turėti fakultatyvų vietos valentingumą, jų semantinę struktūrą atvaizduojame kaip [–Pt (Loc)]. Tarp pirmos ir antros leksinių-semantinių grupių statyvų nėra aiškios ribos: kai kurie veiksmažodžiai gali priklausyti abiem grupėms, pvz., *gulėti: Miestas gulėjo slėnyje*, kur vieta yra būtinas aktantas, ir *Piemuo gulėjo ant pilvo pakrūmėje*, kur vieta – fakultatyvus aktantas.

Leksinių fizinės būsenos statyvų, žyminčių daikto ar asmens fizinę būseną, aiškinimo formulė yra „*x yra (atrodo) koks*“: *gieduoti* (sakinyje „*oras gieduoja*“) ‘būti giedram’, *kiūrėti* ‘būti kiauram’, *baluoti, blizgėti, alkti, baluoti, lopsoti, plikuoti, ūkanoti: Rugiai baluoja. Auksas ir pelenuose blizga. Alksta nevalges. Pavarasį laukai baluoja. Duryš lopso.*

Fizinės būsenos leksiniai statyvai yra monovalenčiai, jų semantinę struktūrą sudaro vienas aktantas – būsenos turėtojas [Pt]. Raiškos lygmenyje patientas realizuojamas kaip sakinio veiksnys ir reiškiamas daiktavardžio (ar įvardžio) vardininku.

Prie šios gausios ir gana nehomogeniškos leksinių statyvų grupės šliejasi psichofizinės būsenos statyvai *niežėti, skaudėti* ir jų sinonimai. Šie statyvai monovalenčiai, jų semantinę struktūrą sudaro vienas aktantas – eksperimentas [Exp], tačiau raiškos lygmenyje jis dažnai realizuojamas dviem daiktavardžiais, turinčiais papildinio funkcijas, iš kurių vienas žymi būsenos turėtoją, o antrasis – skausmo ar niežulio lokalizacijos vietą, pvz., *Jonui (man) skauda dantį, niežti delną*. Toks reiškiny, kai vienas aktantas raiškos lygmenyje reiškiamas dviem tarpusavyje susijusiomis (čia – posesyvinis santykiu) leksemomis, vadinamas valentingumo suskaldymu [žr. Апресян, 1974, c. 154].

Dar vieną psichofizinį leksinių statyvų grupelę sudaro pojūčius įvardijantys veiksmažodžiai: *justi (jausti)* ‘jausti išorinius dirginimus jutimo organais’, *matyti, regėti, girdėti, užuosti: Mato jis žydintį sodą. Girdžiu skambančią dainą. Nejutau gaidelių giedant. Užuođiu kepsnį.*

Šie leksiniai statyvai yra bivalenčiai, turi du aktantus, iš kurių vienas atlieka būsenos turėtojo (Exp), antras – būsenos turinio (Cont) vaidmenis. Jų seman-

tinė struktūra [_Exp, Cont]. Raiškos lygmenyje eksperimentas realizuojamas kaip sakinio veiksnys, turinys – kaip papildinys.

Psichinės būsenos leksiniai statyvai, kurie įvardija žmogaus arba gyvūno vidinius psichikos sąlygotus išgyvenimus, turi bendrą aiškinimo formulę „*x jaučia y*“: *bijoti* (sakinyje „*bijau suklysti*“) ‘jausti, kęsti baimę’, *džiaugtis, gailėti, ilgėtis, liūdėti, pavydėti, pykti*: *Nepavydžiu jam tos laimės. Džiaugiuosi, tave sveiką matydamas. Ko tu pyksti ant manęs?*

Psichinės būsenos leksiniai statyvai – bivalenčiai, turi du aktantus: būsenos turėtoją (Exp) ir būsenos turinį (Cont); jų semantinė struktūra [_Exp, Cont]. Sintaksiškai eksperimentas realizuojamas sakinio veiksniu, reiškiamu daiktavardžio (ar įvardžio) vardininku, kartais papildiniu (*man patinka rūpi*), o būsenos turinys – papildiniu, išreikštu daiktavardžio kilmininku (*bijau vilko*), galininku (*mėgstu pieną*), įnagininku (*bodisi darbu*), prielinksninėmis žodžių grupėmis, šalutiniais sakiniais, kartais – veiksniu (*man patinka Jonas*).

Mentalinės būsenos leksiniai statyvai, kuriems bendros aiškinimo formulės rasti nepavyko, įvardija būseną, sąlygotą protinių asmens savybių, sugebėjimų: *manyti* ‘būti kokios nuomonės’, *atminti, galvoti, įsivaizduoti, mokėti, norėti, suprasti, tikėti, žinoti*: *Manau, kad jis teisus. Pasaulio tautos nori taikos. Pats nesupranta, ką kalba. Netikiu savo ausimis. Jis gerai mokėjo pamoką.*

Šios grupės statyvai yra bivalenčiai, turintys aktantą – eksperimentą (Exp) ir aktantą – intelektualinės būsenos turinį (Cont), jų semantinė struktūra [_Exp, Cont]. Eksperimentas sakinyje realizuojamas veiksniu, turinys – papildiniu, kuris reiškiamas daiktavardžio kilmininku (*norim taikos*), galininku (*viską atmenu*), įnagininku (*tikiu ateitimi*), šalutiniu sakiniu.

Statinių santykių leksiniai statyvai su bendra aiškinimo formule „*koks yra x ir y santykis*“ labai įvairūs: kaip jau minėjome, jie gali reikšti erdvinius (*kaimą supra miškas*), posesyvinius (*Jonas turi šunį*), ekvivalentiškumo (*nuorašas atitinka originalą*), reikmės (*man reikia knygu*), tikimo (*jai tinka ši skarelė*) ir kt. santykius tarp dviejų ir daugiau realių. Čia apžvelgsime tik dvi leksines grupes – erdvinį ir posesyvinių santykių leksinius statyvus.

Posesyvinius santykius reiškiantys leksiniai statyvai turi bendrą aiškinimo formulę „*x turi ką*“ arba „*x turi ko (ne)pakankamai*“: *turėti* ‘būti savininku’, *priklausyti, ganėti, pakakti, stigtį, stokoti, trūkti*: *Kas daugiau turi, tas daugiau nori. Visko mums pakanka. Jam stinga pinigų. Šuo priklauso Jonui.*

Posesyvinio santykio statyvu išreikštoje situacijoje visuomet yra ne mažiau kaip du aktantai: turėtojas, arba beneficentas (Ben), ir turėjimo objektas (Pt). Semantinė šių statyvų struktūra [_Ben, Pt]. Sakinyje beneficentas realizuojamas kaip veiksnys, kartais papildinys (*Jonui priklauso šuo, jam stinga pinigų*), o patientas – kaip papildinys, kartais kaip veiksnys (*knyga priklauso man*).

Erdvinių santykių leksiniai statyvai su aiškinimo formule „*x yra šalia (viduje, viršuje, aplink) y*“ žymi santykius tarp negyvosios gamtos objektų: *dengti, jungti, gaubti, sieti, laikyti, supti: Debesys dengia dangų (gaubia mėnulį). Tiltas jungia abu krantus. Lubas laiko keli stulpai. Kaimą supa tamsūs miškas.*

Jeigu veiksnys šiuose sakiniuose išreiškiamas daiktavardžiu, įvardijančiu žmogų, veiksmažodis įgyja veiksmo reikšmę, plg. *Mama dengia stalą. Kaimą supa partizanai.*

Erdvinių santykių leksinių statyvų aktantai atlieka pacientų vaidmenis, jų semantinė struktūra yra [_Pt₁, Pt₂]. Raiškos lygmenyje vienas iš pacientų paprastai realizuojamas kaip sakinio veiksnys, antras – kaip papildinys.

Susumuodami lietuvių kalbos leksinių statyvų analizės rezultatus, galime padaryti šias išvadas:

1. Leksiniai statyvai, t. y. būsenos veiksmažodžiai, lietuvių kalboje nustatomi, vadovaujantis semantiniu kriterijumi, ir bendrą formalių požymių neturi. Jais vadiname veiksmažodžius, įvardijančius asmens ar daikto padėtį erdveje, statinius santykius tarp dviejų ar daugiau realiųjų, fizines, psichines ir mentalines asmenų būsenas. Tas būsenas suprantame kaip nepriklausančias nuo veikėjo sąmoningo aktyvumo, stabilias, be vidinio vystymosi, tolygias ir nepertrūkstamas, iš esmės neribotas laike.

2. Leksiniai statyvai gali būti monovalenčiai ir bivalenčiai, t. y. jų semantinę struktūrą gali sudaryti vienas aktantas – būsenos turėtojas (Pt) arba du aktantai – būsenos turėtojas (Pt) ir vieta (Loc), psichinės ar mentalinės būsenos turėtojas (Exp) ir tos būsenos turinys (Cont), nuosavybės objekto turėtojas (Ben) ir pats objektas (Pt) ir pan.

Raiškos, arba paviršiaus, sintaksiniam lygmenyje pacientas, eksperimentas ir beneficentas dažniausiai realizuojami sakinio veiksniais (kartais papildiniu, plg. *man skauda, rūpi*), vieta – vietos aplinkybe, būsenos turinys, nuosavybės objektas – papildiniu.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СТАТИВЫ (ГЛАГОЛЫ СОСТОЯНИЯ) В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье рассматриваются семантические и синтаксические свойства стативов (глаголов состояния) в литовском языке. Предлагается классификация стативов на основе лексического значения, в которой выделяются стативы положения в пространстве, физических психических и др. состояний человека, стативы отношений и т.д. Для каждого лексического класса предлагается общая формула толкования, рассматриваются его ролевая структура и синтаксические валентностные свойства. Устанавливается корреляция между типом лексического значения, ролевой структурой и валентностными свойствами для каждого выделяемого класса стативов.

LITERATŪRA

- Chafe, 1975 – Чейф У. Л. Значение и структура языка. – М., 1975.
- Cook, 1979 – Cook W. A. Case Grammar: Development of the Matrix Model. – Georgetown University Press, 1979.
- DLKŽ, 1972 – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – V., 1972.
- Fillmore, 1968 – Fillmore Ch. J. The Case for Case. – In: Universals in Linguistic Theory / Ed. by E. Bach and R. T. Harms. New York–Chicago: Holt, Rinehart and Winston, 1968, p. 1–90.
- Geniušienė, 1977 – Geniušienė E. Dabartinės lietuvių kalbos konversiniai sangražiniai veiksmažodžiai. – Baltistica, V., 1977, II priedas, p. 63–69.
- Gordon, 1974 – Gordon E. M., Krylova I. P. A Grammar of Present-Day English. – M., 1974.
- Jablonskis, 1957 – Jablonskis J. Rinktiniai raštai. – V., 1957, t. 1.
- Jakaitienė, 1976 – Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. – V., 1976.
- Jakulienė, 1974 – Jakulienė A. Lietuvių kalbos veiksmažodžių semantinės grupės. – Kn.: Leksikos ir sintaksės klausimai. Šiauliai, 1974, p. 13–19.
- Lakoff, 1966 – Lakoff G. Stative Adjectives and Verbs in English. – Report Nr NSF-17. Harvard Computation Laboratory, 1966, p. 11–116.
- Lee, 1973 – Lee D. A. Stative and Case Grammar. – Foundations of Language, 1973, vol. 10, p. 545–568.
- LKG, 1971 – Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1971, t. 2.
- Miller, 1970 – Miller J. A. Stative Verbs in Russian. – Foundations of Language, 1970, vol. 6, p. 488–504.
- Palmer, 1969 – Palmer H. E., Blandford F. G. A Grammar of Spoken English. – Cambridge: Heffer, 1969.
- Paulauskienė, 1971 – Paulauskienė A. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis. – V., 1971.
- Sližienė, 1980 – Sližienė N. Subjektinimo ir objektinimo vaidmuo, nustatant lietuvių kalbos veiksmažodžio sintaksinį valentingumą. – LTSR MA darbai. A serija, 1980, t. 1(70), p. 93–105.
- Апресян, 1974 – Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. – М., 1974.
- Бархударов, 1963 – Бархударов Л. С., Штеллинг Д. А. Грамматика английского языка. – М., 1963.
- Маслов, 1978 – Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии. – В кн.: Вопросы сопоставительной аспектологии. Л., 1978, с. 4–44.
- Падучева, 1974 – Падучева Е. В. О семантике синтаксиса. – М., 1974.
- Рогая, 1966 – Рогая Г. В., Керашева З. И. Грамматика адыгейского языка. – Краснодар, 1966.
- Сильницкий, 1974 – Сильницкий Г. Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов. – Л., 1974.
- Щерба, 1957 – Щерба Л. В. Грамматика русского языка. – М., 1957, ч. 1.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Baltų filologijos katedra

[teikta
1982 m. spalio 20 d.]